

IS DE WERELD EEN KUNSTWERK? GEDACHTEN BIJ FICINO'S ONTWERPARGUMENT

Dr. Taede A. Smedes
Faculteit Godgeleerdheid, Universiteit Leiden

Inleiding: wat is een ontwerpargument?

De titel die Rijk Schipper aan het boekje met de twee vertaalde werkjes van Ficino heeft gegeven is mysterieus: *De wereld als kunstwerk*. Is de wereld een kunstwerk? Hoe weten we dat? En als de wereld een kunstwerk is, is er dan ook een kunstenaar die haar ontworpen heeft? Iets dat door toeval is ontstaan, kan kunstzinnig lijken, maar is het niet. Wanneer we echter zeggen dat iets een kunstwerk is, dan impliceert dat de aanwezigheid van een kunstenaar die het werk gemaakt heeft. Het werk is dan *ontworpen*.

Het argument dat Ficino in dit boekje uiteenzet is inderdaad dat de wereld ontworpen is. Om het anders te zeggen: Ficino zet in de traktaten die in dit boekje vertaald zijn een *ontwerpargument* (een *argument from design*) uiteen. Maar wat is een ontwerpargument?

Een ontwerpargument bestaat feitelijk uit twee onderscheiden maar samenhangende redeneringen. (1) De eerste redenering is *dat er zaken in de wereld zijn die niet door toeval kunnen zijn ontstaan. Er is dus ontwerp in de wereld*. Of het nu gaat om het universum als geheel, of onderdelen van dat universum, er is ontwerp. (2) De tweede redenering is *dat als er ontwerp in de wereld is, er ook een Ontwerper moet zijn*. Net zoals een kunstwerk een kunstenaar veronderstelt, zo veronderstelt een ontwerp een Ontwerper. Een ontwerpargument is dus een tweetrapsraket, waarbij ten eerste van standen van zaken in de werkelijkheid wordt beweerd dat ze ontworpen zijn, en waarbij vervolgens van die ontwerpen naar een Ontwerper wordt geconcludeerd.

Hoewel ontwerpargumenten allemaal deze tweetrapsraket van redeneringen gemeenschappelijk lijken te hebben, is er in de *functie* van ontwerpargumenten nogal wat veranderd door de geschiedenis heen. In feite kun je aan de hand van de ontwerpargumenten de positie van godsdienst in een samenleving aflezen.

Ontwerpargumenten in de geschiedenis

Voor zover we weten zijn er altijd ontwerpargumenten geweest. Je zou in zekere zin iedere redenering die ontkent dat de kosmos door toeval ontstaan is, een ontwerpargument kunnen noemen. En blijkbaar kunnen mensen niet geloven dat de wereld en vooral de mensen zelf door toeval ontstaan zijn.

De filosoof *Plato* (428-348 v.Chr.) argumenteerde al dat de wereld volgens een bepaald wetenschappelijk model door een goddelijke ontwerper, een "Demiurg" was ontworpen. Hoewel het heelal nooit zou vergaan, was het ooit door de Demiurg uit een vormeloze, chaotische oermaterie gevormd. De eeuwige mathematische Ideeën waren voor de Demiurg de inspiratiebron. Echter, zei Plato, de macht van de Demiurg werd beperkt door de mogelijkheden en ook de beperkingen van de oermaterie. Daarom werd de wereld niet zo volmaakt als de eeuwige Ideeën waren. De wereld was derhalve een kopie van de eeuwige Ideeën en geen replica.

Aristoteles (384-322 v.Chr.) week van zijn leermeester Plato af. Aristoteles meende dat het heelal niet door een Demiurg geschapen was, maar dat het eeuwig was. Het heelal, zo meende Aristoteles, bestaat van eeuwigheid tot eeuwigheid. Maar wat er in het heelal gebeurt, gebeurt niet willekeurig. Alles wat gebeurt heeft zijn doel. Uit een eikel groeit een eikenboom, omdat die eikenboom de doelloosheid is van de eikel. De eikel bestaat vanwege de eikenboom die er (mogelijkerwijs) uit ontstaat. Met andere woorden, alles wat er gebeurt in het heelal, gebeurt omwille van het doel waardoor het er is. Achter alles wat bestaat, zit een doel. Uiteindelijk wordt alles naar zijn uiteindelijke bestemming geleid door de godheid die als het ware de trekkende kracht achter alle beweging in het heelal is.

Plato's en Aristoteles' filosofische ideeën hebben de christelijke theologie zeer beïnvloed. Al bij de kerkvaders wordt van de schepping gezegd dat het een rationaliteit bezit, die met de *logos* verbonden wordt, de goddelijke rede. Bovendien was, zoals iedere theologiestudent weet (of hoort te weten), het ontwerpargument in de Middeleeuwen een van de standaard-argumenten om het bestaan van God te beargumenteren. Daarbij werden zowel Platoonse als Aristotelische elementen gebruikt. Het gedachtegoed van Aristoteles werd vooral door *Thomas van Aquino* (1225-1274) in een christelijk theologisch kader gebracht. Thomas bracht in de Middeleeuwen een grote synthese tot stand van theologie, filosofie en natuurfilosofie (wat we vandaag de dag 'natuurwetenschappen' zouden noemen). Maar Thomas' denken draaide primair om God. Het ontwerpargument was voor Thomas één van de argumenten om het bestaan van God inzichtelijk te maken. Het was één van de zogenaamde "vijf wegen" die naar kennis van God konden leiden. We zouden het ontwerpargument bij Thomas ook een *teleologisch argument* kunnen noemen. Thomas meent, geïnspireerd door Aristoteles, dat alles wat in de wereld gebeurt een doel heeft. Zoals een pijl wordt afgeschoten door een boogschutter met de bedoeling de roos te raken, zo moet ook alles in de wereld met een bepaalde bedoeling in gang zijn gezet door een ordenaar die we God noemen. Dus niet alleen moet aan alles een oorzaak ten grondslag liggen (wat Thomas in het zogenaamde *kosmologische argument* beredeneert), maar alles wat bestaat, is bovendien geschapen met een zekere bedoeling.

Bij Thomas van Aquino bevinden we ons op het hoogtepunt van de Scholastiek. De grote synthese die Thomas tot stand brengt kan niet standhouden. Amper één generatie later, in het nominalisme van *William of Ockham* (c. 1287-1347) zien we het begin van de neergang van de Thomistische synthese en het uiteengaan van theologie, metafysica en natuurfilosofie. Daar ergens, aan het einde van de Hoge Middeleeuwen, liggen de wortels van de scheiding der faculteiten die tijdens de Verlichting nog prominenter zullen worden.

Bij *Ficino* (1433-1499) zitten we in de Renaissance. Ten tijde van de Middeleeuwen stond de relatie tussen God en de kosmos centraal, maar in het Renaissancedenken (ruwweg tussen 1300 en 1600) komt de mens in het middelpunt te staan. Zoals Schipper beschrijft komt rond die tijd het Humanisme op, een herontdekking en herinterpretatie van klassieke teksten met het oog op de mens. Hoewel het Aristotelische denken nog overheerste, werd ook Plato weer ontdekt, maar dan wel de Plato zoals hij door de ogen van de neoplatonist Plotinus (c. 204-270) gelezen was. Ten tijde van Ficino is er een zekere "schoolstrijd" gaande. Het Aristotelische systeem brokkelt langzaam af, en Ficino en andere intellectuelen pogen dan Plato's ideeën centraal te stellen. Er wordt in zekere zin gepoogd een nieuwe synthese op te bouwen, nu met behulp van het Platoonse gedachtegoed. Ficino is in zekere zin een spilfiguur waarbij alle lijnen van het Renaissancedenken bijeenkomen: Humanisme, Aristotelisme en Platonisme. Het gaat bij Ficino om theologie, maar die is een mengeling van Platonische en Aristotelische kosmologische elementen, en heeft een humanistische inslag omdat hij uitgaat van de mens.

Wat is het ontwerpargument van Ficino? En wat is de verbinding met ontwerpargumenten *na* Ficino? Dat zijn de twee vragen die ons in wat volgt bezig zullen houden.

Ficino's ontwerpargument

Het helderst komt Ficino's ontwerpargument naar voren op pag. 50, waar hij schrijft dat de meeste mensen geloven

dat het kunstwerk van de wereld (dat wat zijn natuur en beweging betreft kunstrijk en redelijk is ingericht en bewogen wordt) bestaat en wordt bestuurd door een redelijke en kunstrijke Rede. ... Daarom betoog ik zonder enige aarzeling ... dat de kunst die de wereld tot stand heeft gebracht een bepaalde Rede is, die één en alomvattend is en, om zo te zeggen, één van vorm is

en alle vormen omvat. Hiermee bedoel ik een Rede van de gehele wereld, die alle andere redes in alle delen van de wereld in zichzelf omspant. (50)

Ficino stelt dat de kosmos een kunstwerk is, een eenheid is die redelijk en geordend in elkaar zit en dat we op grond van die redelijkheid kunnen concluderen dat er een Rede (met hoofdletter) aan ten grondslag moet liggen. Volgens Ficino die Rede synoniem met God:

Wat is dan God? Hij is de Rede, de bron van alle redes, de maker van alle dingen, de vorm die één van vorm is en alle vormen bevat, de onbewegelijke substantie die alle dingen beweegt, rust in de beweging, eeuwigheid in de tijd, het omvattende in de ruimte, de diepte in het hoogste, de hoogte in het diepste, eenheid in veelheid en macht in zwakte. (52)

De redelijkheid van de kosmos is voor mensen zichtbaar aan de kosmos zelf. Mensen zijn met rede begiftigd, dat is kenmerkend voor de mens, zegt Ficino (141). En “waar intellect aanwezig is dat als het ware een op het intelligibele licht ingesteld oog is, wordt ook het licht dat God is, gezien, bemind en vereerd” (141). Als we de wereld bezien met ons ‘geestelijk oog’, dan zien we de geordendheid ervan en moeten we concluderen dat die wereld door God geschapen moet zijn. Door middel van onze ogen kunnen we God indirect zien, namelijk in de geordendheid van de kosmos. Door middel van de geest kunnen we direct contact met God verkrijgen (93).

Bovendien, zegt Ficino, zoals alles in de werkelijkheid naar een doel streeft, zo ook de geest: Het zien van God is het doel van de geest (128vv). Hier komt de Humanist die Ficino ook is om de hoek kijken: want zijn beide traktaten lopen uit op het doel van het menselijk bestaan: de bestemming van de mens is het geestelijk schouwen van de oneindige God. Daar draait het allemaal om, dat is het *telos* wat ook in Ficino’s werk te vinden is. Dat betekent dus, en daar is al een onderscheid met het ontwerpargument van Aquino, dat de kosmos in feite draait om de menselijke ziel. Of anders gezegd, de ziel is het doel van de schepping. De mens komt zo centraal te staan, niet alleen in de theologie van Ficino, maar ook in de kosmos als geheel.

Er zijn een aantal opmerkingen te maken bij dit ontwerpargument van Ficino.

Ten eerste: bij Ficino is het nog heel vanzelfsprekend dat God de oorzaak en onderhouder is van de kosmos. Spreken over God hoeft nog niet verantwoord te worden.

Vervolgens: het lijkt voor Ficino heel vanzelfsprekend dat de kosmos geordend is. Niet alleen zegt hij dat het de algemene opvatting van mensen is dat de kosmos geordend is, maar bovendien is het door “zorgvuldige redenering van de wijzen” aangetoond (50). Ficino doet dus in het kader van deze traktaten geen enkele moeite om de geordendheid van de kosmos verder aan te tonen.

Ten slotte: wanneer je kijkt naar de *functie* van Ficino’s argument, dan blijkt duidelijk dat het ontwerpargument een onderdeel is binnen het geheel van zijn Platonische theologie. Hij gebruikt het niet als bewijs voor het bestaan van God, maar als een onderdeel van een meer omvangrijke theologisch systeem.

Ontwerpargumenten na Ficino

Veranderende sociaal-culturele omstandigheden

Na de Renaissance raakt het denken in termen van doelgerichtheid (*teleologie*) onder invloed van de zich ontwikkelende natuurwetenschappen uit de mode. Ervoor in de plaats komt denken in termen van *efficiënte oorzaken*, oorzakelijkheid zoals we die nu kennen. En ook begint de status van theologie in de Westerse cultuur te schuiven. Ik zei al dat Ficino het spreken over God als vanzelfsprekend ziet; het christelijk geloof is in zijn tijd nog algemeen aanvaard. Dat verandert, met name na de bloedige en verwoestende 30-jarige oorlog van 1618-1648. Deze oorlog was een Europees conflict, dat voorname-

lijk op Duits grondgebied werd uitgevochten. Het was niet alleen een politieke oorlog, maar ook een confessie-strijd, met name door de tegenstellingen tussen protestanten en katholieken. De oorlog eindigde in 1648 in een reeks compromissen, zonder dat aan de confessionele versnipperdheid wezenlijk wat veranderd was. Geen enkele confessie had het recht op alleengeldigheid kunnen doorzetten.

Juist door de grote rol die godsdienst binnen de confessionele oorlogen had gespeeld, werd er na 1648 driftig gezocht naar een nieuw fundament (*Neubegründung*) van de rechtsorde, het staatsbestel, de moraal en – uiteindelijk – godsdienst op basis van *de gemeenschappelijke natuur van de mens*. Volgens velen breekt dan het tijdperk van de Verlichting aan.¹ Er wordt gezocht naar universele principes die voor iedereen zouden gelden, om de versnippering, die de oorzaak was van de confessionele oorlogen, op te heffen. Die universele principes werden niet langer in godsdienst of metafysica gezocht, maar men nam de mens als uitgangspunt. De *antropologie* werd dus belangrijk.

De situatie die zich rond 1690 ontwikkeld heeft, zou je kunnen beschrijven als de opkomst van een *seculier cultuurbewustzijn*. Men gaat zich meer richten op het hier en nu, op het aardse bestaan. Godsdienst is nog wel een belangrijke culturele factor, maar de plaats en de rol van godsdienst in de samenleving verandert. Rechtspraak en de staat worden losgekoppeld van godsdienst, en religie wordt een zaak van individuen. En met de opkomst van dat seculiere cultuurbewustzijn vindt er ook een soort van bevrijding plaats, een liberalisering. De soms knellende banden van kerk en godsdienst worden in zekere zin verbroken en de nadruk komt te liggen op de persoonlijke groei en ontplooiing van mensen en hun activiteiten.

Reacties vanuit de theologie

Niettemin bleef ook in die situatie godsdienst een belangrijk element van de maatschappij, hoewel de *plaats* van religie veranderde. Theologen hadden echter grote moeite met die veranderende positie. Het lijkt een beetje op de situatie van vandaag de dag, waarin ook de positie van godsdienst ter discussie staat. De vraag van filosofen werd steeds vaker: *Is godsdienst redelijk?* – dat is een vraag die nog altijd gesteld wordt. Met name ten tijde van de Verlichting werd de nadruk erop gelegd dat geloof *redelijk* moest zijn. Immers – Ficino zegt het in zijn boek al – de rede is datgene wat mensen gemeenschappelijk hebben. Dus op de rede kun je een maatschappij bouwen die niet door geloofskwesties verdeeld raakt. Redelijk betekende gemeenschappelijk.

Wat we goed in het oog moeten houden wanneer we over de rol van ontwerpargumenten gaan spreken is het volgende. Bij Ficino was het christelijk geloof een vooronderstelling die niet ter discussie stond. Ficino kon er in het schrijven van zijn boeken met een gerust hart vanuit gaan dat zijn tijdgenoten wisten waar hij het over had en het christelijk wereldbeeld ook in grote lijnen accepteerden. Die situatie verandert na de 30-jarige oorlog. We zien dat de vanzelfsprekendheid van het christelijk geloof afneemt en dat gelovigen en theologen zich hoe langer hoe meer tegen religiekritiek van anderen moeten verweren. Ze moeten zichzelf verantwoorden over de redelijkheid van hun geloof. Bovendien beginnen theologen te zoeken naar argumenten om de redelijkheid van het geloof in het bestaan van een bovennatuurlijke Schepper aan te tonen.

Theologen gingen dus zoeken naar de gemeenschappelijke, redelijke grondslag van religies. Sleuteltermen in de 17^e en 18^e eeuw worden dan *natuurlijke religie* en *natuurlijke theologie*. De natuurlijke theologie spiegelde zich naar de natuurwetenschappen, die voor velen het model van redelijkheid bij uitstek waren. Natuurlijke theologie nam de resultaten van wetenschappelijk onderzoek over en stimuleerde wetenschappers om verder onderzoek te doen, aangezien wetenschap als een goddelijke taak werd beschouwd. Er werd gezocht naar een wetenschappelijke en dus gemeenschappelijke basis voor de theologie. Uit wetenschappelijk onderzoek zou duidelijk worden hoe de wereld in elkaar

¹ Zo bijvoorbeeld Louis Dupré in zijn *The Enlightenment & the Intellectual Foundations of Modern Culture*. New Haven & London 2004.

stak. Aangezien God de Schepper van deze wereld is, zou onze kennis van hoe de wereld is, door het natuurlijke licht der rede, ook iets zeggen over God. Ook in de natuurlijke theologie was de vooronderstelling dat de wereld een inherente rationaliteit bezat. De rationele ordelijkheid en wetmatigheid van de wereld was een spiegel van de rationaliteit waarmee God de wereld geschapen had.

De theoloog *William Paley* (1743-1805) was zo onder de indruk van de natuurwetenschappelijke resultaten dat hij een beroemde redenering opzette die vandaag de dag het schoolvoorbeeld is van een ontwerpargument. Dat doet hij in zijn boek *Natural Theology: or, Evidences of the Existence and Attributes of the Deity, Collected from the Appearances of Nature*, uit 1802. Stel dat je op het strand loopt en je vindt een steen. Daar is niets bijzonders aan. Maar stel nu dat je een horloge vindt. Je bekijkt het uurwerk nauwkeurig en concludeert uit de complexiteit van het uurwerk dat het niet spontaan of bij toeval kan zijn ontstaan. Dus moet er wel een menselijke uurwerkmaker aan ten grondslag liggen. Vervolgens richt Paley zich op bepaalde systemen in de natuur, zoals het oog. Dat is zo verfijnd, ook dat kan niet bij toeval ontstaan zijn. Analooq aan het horloge, dat door een menselijke horlogemaker gemaakt moet zijn, zegt Paley dat het oog niet door een mens maar door een goddelijke ontwerper moet zijn gemaakt. En het oog is maar een klein voorbeeld. Zijn hele boek is een opsomming van biologische fenomenen die volgens Paley alleen verklaard kunnen worden door het bestaan van een intelligente Ontwerper aan te nemen. En die Ontwerper kan volgens Paley niemand anders zijn dan God.

Het argument van Paley is een moderne, op het natuurwetenschappelijke wereldbeeld toegesneden variant van het eeuwenoude *argument of design* en het heeft bijzonder veel indruk gemaakt op Paleys tijdgenoten. Zelfs Darwin, op het moment dat hij op reis ging aan boord van de *Beagle*, was overtuigd van de juistheid van Paleys redenering. Paleys argument ligt bovendien ten grondslag aan de argumenten die door de Intelligent Design-beweging worden gebruikt.

Wat echter van belang is, is de *functie* van Paleys ontwerpargument. Zoals ik al zei is bij Ficino het christelijk geloof verondersteld en staat het niet ter discussie. Bij Ficino is het ontwerpargument daarom een logische gevolgtrekking binnen zijn theologisch programma. Het is een begripsverheldering, geen bewijs dat anderen moet overtuigen van de redelijkheid van het christelijk geloof. Bij Paley en vooral *na* Paley is de situatie volstrekt anders. Daar staat *juist* de redelijkheid van godsgeloof ter discussie. De functie van het argument bij Paley is dan ook een andere. Zijn argument functioneert in een *apologetische setting*: Paley poogt met behulp van dit argument aan te tonen dat het geloof in God niet onredelijk is, maar dat je zelfs met behulp van de natuurwetenschappen kunt aantonen dat God wel de Schepper *moet* zijn. Geloof in God is dus niet alleen redelijk, het is zelfs wetenschappelijk te onderbouwen!

Ontwerpargumenten en Intelligent Design

Als we de sprong naar nu maken, dan zien we dat met Intelligent Design (ID) opnieuw aandacht ontstaat voor ontwerpargumenten. Maar bij ID is iets bijzonders aan de hand. In zekere zin is ID, zoals ik nog zal betogen, een *amalgam van verschillende ontwerpargumenten*. Vooral in Amerika is ID een omstreden beweging, maar sinds dit voorjaar staat het ook in Nederland uitgebreid in de schijnwerpers.

Waar gaat het om in discussies omtrent ID? ID-aanhangers betichten Darwinisten er met name van dat hun feiten niet neutraal zijn, maar dat zij verborgen premissen in hun evolutionistische argumenten smokkelen. Zo gaat volgens ID-aanhangers Darwinisme uit van een zogenaamd ‘methodologisch *naturalisme*’, waarbij de oorzaken van gebeurtenissen in de wereld, altijd in de wereld gezocht moeten worden, het gaat dus om natuurlijke, binnenwereldlijke oorzaken. Methodologisch naturalisme sluit bovennatuurlijke verklaringen uit van wetenschappelijk onderzoek.

Wat is er volgens ID-aanhangers mis met dat methodologisch naturalisme? ID-aanhangers menen dat dit methodologisch naturalisme als een blinde vlek voor wetenschappelijk onderzoek werkt.

Op het moment dat Darwinistische wetenschappers op bepaalde zaken stuiten die binnen dat Darwinistische evolutieschema onverklaarbaar zijn, worden die zaken in zekere zin wegverklaard of in een soort doofpot gestopt, volgens ID-aanhangers. Zaken die niet in dat evolutionaire verklaringsschema passen, volgens ID-aanhangers, zijn zogenaamde *niet-reduceerbaar complexe* systemen.

Een voorbeeld van zo'n systeem is de zweepstaart van bepaalde bacteriën. Volgens evolutiebiologen zou zo'n zweepstaartje zich geleidelijk aan ontwikkeld hebben. ID-aanhangers echter menen dat bij niet-reduceerbaar complexe systemen er geen geleidelijke ontwikkeling mogelijk is, omdat dan het systeem niet gefunctioneerd zou hebben en het organisme dus – volgens Darwins schema – geen selectiewaarde heeft en dus nooit overleefd zou kunnen hebben. Wanneer je van een muizenval één elementje wegneemt, dan werkt de muizenval als geheel niet meer. Een muizenval moet dus opzettelijk in één keer zijn ontworpen. Net zo zou het zweepstaartmechanisme van bepaalde bacteriën in één keer ontstaan moeten zijn, omdat het anders niet functioneerde, zodat het organisme dus geen selectievoordeel zou hebben. Echter, het zweepstaartmechanisme is dusdanig complex, dat ID-aanhangers onmogelijk kunnen accepteren dat zo'n complex systeem in één keer op natuurlijke wijze is ontstaan. Het moet dus zijn ontworpen. *Ergo*, er is geen natuurlijke verklaring toereikend om het ontstaan van het zweepstaartmechanisme te verklaren en er moet derhalve volgens ID-aanhangers een *intelligente oorzaak* aan ten grondslag liggen.

Het ontwerpargument van ID lijkt een variant van Paleys argument. Bepaalde systemen zijn zo complex dat ze niet evolutionair verklaarbaar zijn. Ze kunnen niet geleidelijk zijn ontstaan omdat ze dan niet overlevensvatbaar zouden zijn. Ze moeten in één keer tot stand zijn gekomen. Gezien hun complexiteit kan dat niet op natuurlijke wijze gebeurd zijn, dus moet het systeem wel ontworpen zijn. *Maar wie of wat is de ontwerper?* Hier komen we bij de crux van discussies omtrent ID.

Wanneer ID-aanhangers slechts zouden beweren dat bepaalde systemen niet verklaarbaar zijn binnen een evolutionair verklaringsschema, dan was er betrekkelijk weinig aan de hand. Ook de optie van een intelligente ontwerper zou wellicht excentriek zijn, maar hoeft nog niet op al te veel verzet te stuiten. De astronoom Fred Hoyle (de uitvinder van de term “big bang”) was er ook van overtuigd dat achter de kosmos een intelligent ontwerp schuilging. Echter, hij meende dat er een binnenwereldlijke intelligentie aan ten grondslag lag. Een superintelligentie, die vanuit de toekomst de ontwikkeling van het universum leidde. Hij stuurde af en toe kometen langs de aarde, die dan virussen en bacteriën op aarde deponeerden; die zouden de evolutie van leven gaande houden. Hoyle's ideeën zijn ontegenzeggelijk excentriek, maar riepen niet dat verzet op dat momenteel ID oproept.

Het verzet tegen ID is vooral gebaseerd op het *antwoord* dat ID-aanhangers geven op de vraag “Wie of wat is de ontwerper?” Veel ID-aanhangers concluderen dat de God van de Bijbel de beste kandidaat voor de Intelligente Ontwerper is. Hoewel ID-aanhangers op de wetenschappelijkheid van hun ideeën hameren, is dit een vreemd theologisch element. Hier speelt mee dat veel ID-aanhangers hun (veelal protestantse) geloofsovertuiging niet onder stoelen of banken steken. ID-aanhangers beweren dus dat hun geloof geen relevantie heeft voor de wetenschappelijke data die op intelligent ontwerp duiden, maar veel wetenschappers zijn niet zonder reden argwanend ten aanzien van ID.

Daar komt bij dat een aantal voorlieden van ID expliciet de opkomst van het Darwinisme hebben gekoppeld aan wat zij zien als de neergang van de Amerikaanse samenleving. We ontmoeten hier nog een eigenaardig element van ID, namelijk dat wetenschappelijke theorieën morele (of in het geval van Darwinisme: immorele) consequenties zouden hebben. Zo kwam ik onlangs op de achterflap van een boek van één van de medewerkers van het Discovery Institute (de ‘denktank’ van ID) over de morele consequenties van Darwins evolutietheorie voor de Amerikaanse samenleving de volgende

aanduiding tegen: “In this excellent book, Ben Wiker shows decisively that America’s moral decline is the product of the Darwinian worldview...”²

De link tussen het morele aspect van wetenschappelijke theorieën en de verloedering van de Amerikaanse maatschappij wordt door William Dembski in zijn boeken uitgelegd. Hij meent dat het methodologisch naturalisme van de natuurwetenschappen langzaam is verworpen tot een metafysisch naturalisme, een wereldbeeld dat met de acceptatie van bepaalde wetenschappelijke theorieën in de samenleving terechtkomt. De kwestie voor ID-ers is nu: hoe krijg je dat metafysisch naturalisme er weer uit? Voor Dembski is het antwoord simpel en ingewikkeld tegelijk: ban het methodologisch naturalisme uit de natuurwetenschappen. Dan ontstaat er niet alleen een opening voor intelligent ontwerp als een plausibel verklaringsmechanisme, maar dit zou bovendien een heilzaam effect op de samenleving hebben. ID wil dus een onderzoeksprogramma zijn, een volledig alternatief voor het Darwinisme.

ID en Paley: overeenkomst maar ook verschillen

Bij ID krijgt het ontwerpargument opnieuw een andere functie, in onderscheid tot Paley en Ficino. Bij Ficino functioneerde het ontwerpargument als een onderdeel van een theologisch model van de werkelijkheid. Bij Paley functioneerde het ontwerpargument als een apologetisch instrument om de redelijkheid van de christelijke godsdienst tegen haar critici te verdedigen. In zekere zin borduurt ID voort op Paleys ontwerpargument. Want ook bij ID kunnen we sterke apologetische aspecten aanwijzen. Maar er zijn ook twee duidelijke verschillen:

Ten eerste gaat het bij Paley om een ronduit theologisch argument. ID-aanhangers daarentegen proberen ieder theologisch aspect achterwege te laten door te benadrukken dat de hypothese van een ‘intelligent ontwerp’ in de wereld een *natuurwetenschappelijke* aangelegenheid is. ID-aanhangers worden niet moe te benadrukken dat ID geen theologie is, maar wetenschap in zijn meest zuivere vorm.

Ten tweede ging het bij Paley om een lofzang op het succes van de wetenschappen die de wonderbaarlijke schepping Gods ontsluiert. Het is de complexiteit van systemen in onze werkelijkheid die nu door de wetenschap wordt blootgelegd, en die complexiteit weerspiegelt volgens Paley de scheppingsmacht van God. Bovendien staat Paleys argument heel duidelijk in de traditie van de natuurlijke theologie, waarin resultaten van de natuurwetenschappen geïnterpreteerd werden als verwijzingen naar de Schepper. Bij ID echter gaat het niet om het succes van de wetenschap, maar staat juist het tekort van met name de Darwinistische evolutietheorie centraal. Het zijn die systemen die niet met behulp van Darwinistische principes kunnen worden verklaard waar ‘ontwerp’ aan ten grondslag ligt. ID is dus een aanval op het huidige wetenschappelijke *establishment*, want uiteindelijk claimt ID zelf een zuiver wetenschappelijk onderzoeksprogramma te zijn.

ID en Ficino: de mens als gemeenschappelijke noemer

Er is echter een verband tussen Ficino’s ideeën en ID dat ontbreekt bij het ontwerpargument van Paley te vinden is. Bij Ficino staat de mens centraal, of liever: de menselijke ziel. Die ziel is de spil waarom de kosmos draait en het doel waarheen het beweegt. ID-aanhangers zoals Nancey Pearcey redeneren dat ID de verloedering van de Westerse maatschappij kan stoppen, door een van de oorzaken ervan (het Darwinisme) te bestrijden.³ Bij haar is de strijd tussen ID en Darwinisme dus ook een strijd over culturele normen en waarden. Het gaat dan in Pearceys woorden om een “cognitive war”.⁴ Goddelijk

² Nancey Pearcey, op de achterflap van het boek *Moral Darwinism: How We Became Hedonists* van Benjamin Wiker, InterVarsity Press [!] 2002

³ Zie N. Pearcey, “Darwin Meets the Berenstain Bears: Evolution as a Total Worldview”, in W.A. Dembski (ed.), *Uncommon Dissent: Intellectuals Who Find Darwinism Unconvincing*. Wilmington: ISI Books 2004, 53-73.

⁴ *Ibid.*, 71.

ontwerp en mensbeeld komen hier, net als bij Ficino, heel dicht bij elkaar te liggen. Het draait ook bij ID-aanhangers zoals Pearcey fundamenteel om de mens en diens kijk op de kosmos. Die antropocentrische dimensie ontbreekt vrijwel geheel bij Paleys ontwerpargument.

De historische en sociaal-culturele achtergrond van ID

Met andere woorden: je vind bij ID elementen terug van Ficino's en Paleys ontwerpargumenten, maar ook verschillen. Dit heeft opnieuw te maken met de sociaal-culturele en historische context waarin het argument gebruikt wordt. Wanneer we kijken naar ID, dan moet de Amerikaanse context daarbij betrokken worden. Tussen 1830 en 1870 waren in Amerika de hoogtijdagen van de zogenaamde 'Baconiaanse synthese', gebaseerd op het idee dat God twee boeken had geschreven: het boek van de natuur (wat door natuurwetenschappers werd bestudeerd) en het boek van de Bijbel (het terrein van theologen). Beide boeken droegen uiteindelijk dezelfde boodschap in zich. Natuurwetenschap en theologie lagen zo heel dicht bij elkaar. Bovendien was theologie net zo'n wetenschappelijke discipline als de natuurwetenschappen, en hadden theologen de autoriteit om natuurwetenschappers en hun theorieën te corrigeren als die niet strookten met de christelijke boodschap.

Voor theologen waren dit hoogtijdagen. Voor natuurwetenschappers was het minder, want er was maar een beperkte vrijheid van wetenschapsbeoefening. De theologen hadden uiteindelijk het laatste woord. Rond 1870 begint de Baconiaanse synthese dan ook te eroderen, onder invloed van het opkomende Positivisme van Auguste Comte en de invloed van Europese (vooral Duitse) wetenschapsidealen. Natuurwetenschappers beginnen zich tegen de grote invloed van theologen te verzetten. Je zou kunnen spreken van een emancipatie van natuurwetenschap in Amerika. Het is in deze context dat ook de beroemde *warfare*-metaforen hun intrede doen, als retorische instrumenten om de autoriteit van de theologie ter discussie te stellen. Godsdienst en natuurwetenschap verwijderden zich zo van elkaar.

Je zou kunnen zeggen: ID is een poging om die Baconiaanse synthese te herstellen. Pearcey stelt bijvoorbeeld uitdrukkelijk dat het christelijk geloof haar status van "genuine knowledge" terug moet krijgen.⁵ Christelijke geloofsuitspraken en doctrines moeten weer hun epistemische autoriteit terugkrijgen. De strategie die ID daarvoor ontwikkelt is om de epistemische autoriteit van gevestigde natuurwetenschappelijke theorieën ter discussie te stellen.

Een ander motief wat meespeelt in de retoriek van ID, is dat met het uiteengaan van theologie en natuurwetenschap, de invloed van godsdienst in de samenleving afneemt. Het woord 'secularisatie' gebruiken, is wellicht nog wat te sterk, maar in de ogen van velen is er zeker een proces van *trivialisering* aan de gang. Godsdienst wordt gezien als een hobby, die je naar believen kunt uitoefenen, maar die een individuele bezigheid is, die niet al te veel invloed moet hebben op je dagelijkse leven. Die trivialisering van godsdienst wordt door velen direct gekoppeld aan de autoriteit die natuurwetenschappers in de Amerikaanse samenleving hebben. Hoe meer invloed natuurwetenschap heeft, hoe meer godsdienst aan invloed moet inboeten. ID is dan een strategie om die invloed van natuurwetenschap te bestrijden en zo, hopelijk, de invloed van godsdienst op de samenleving te vergroten.

Afsluiting

Vaak hoor je mensen spreken over "het" ontwerpargument. Zoals ik in het voorgaande heb gepoogd duidelijk te maken, bestaat "het" ontwerpargument niet. Het bestaat in zoverre er een ontwerpredenering bestaat, die slechts een soort structuur of skelet is. Die redenering is de tweetrapsraket waarmee ik deze lezing begon: (1) er is ontwerp in de wereld, en (2) aan dat ontwerp moet een ontwerper ten grondslag liggen. Hoe echter aan dat skelet *body* wordt gegeven, dat hangt af van de tijd en plaats waarin de ontwerpredenering functioneert. Plato, Aristoteles, Thomas van Aquino, Ficino, William

⁵ *Ibid.*, 73.

Paley, Intelligent Design – zij refereren allemaal naar een of andere vorm van de ontwerpredenering, maar je zou ook kunnen zeggen dat ze allemaal een ander ontwerpargument hanteren.

Door naar die ontwerpargumenten te kijken, krijg je een beeld van hoe er in een bepaalde tijd en op een bepaalde plaats tegen de wereld werd aangekeken. Je krijgt een beeld van hoe men dacht dat de wereld in elkaar zat, maar bovendien ook van de positie van godsdienst in de samenleving. Zo zien we bij Ficino een wereldbeeld dat een mengeling is van Platoonse en Aristotelische elementen, maar waarbij de mens in het middelpunt staat. Bij Paley is de mens al meer naar de achtergrond gedrongen. Maar bij ID staat we midden in discussies omtrent de rol van de mens in de natuur, met name de rol van de mens zoals die door de evolutietheorie wordt gepresenteerd. De mens is verdreven uit zijn paradijs, is verdreven uit het middelpunt van het heelal. Anders dan bij Ficino is de mens nu zoekende naar een nieuwe identiteit. Haalt de mens die identiteit uit de natuurwetenschappen, of is er nog ruimte voor een religieuze dimensie? ID probeert die religieuze dimensie opnieuw in de natuurwetenschappen te brengen, of liever: te forceren. Ik betwijfel of dat de juiste weg is.